

De brandstichter

EGON HOSTOVSKÝ

UIT HET TSJECHISCH VERTAALD
DOOR EDGAR DE BRUIN

zirimiri press

Ter nagedachtenis aan dr. Emil Neumann

*He believed that all things were one big Miracle, and when
a man knows that much he knows something to go upon.*

Rudyard Kipling

1

Het bergstadje dat twee maanden in de greep was van een onbekende brandstichter, heet Zbečnov. Het ligt tussen heuvels met onafzienbare bossen in blauwgrijze en groene stroken, pal aan de grens met Pruisen. Het is een vergeten gehucht, terecht genegeerd, omdat van geen enkele beroemde man of vrouw daar de wieg heeft gestaan, in de wijde omtrek is geen enkel barok kasteel noch een middeleeuwse burcht, ja, zelfs geen bezienswaardige ruïne te vinden. En slechts eenmaal, tijdens de oorlog van 1866, ijde hier holderdebolder de roemloze geschiedenis voorbij, stenen en ijzeren kruisen achterlatend langs de kronkelende, verwaarloosde wegen op de hellingen en vlakten. Hoewel er in het stadje om en nabij de vijftienhonderd zielen wonen, is het zo achtergebleven dat tot op de dag van vandaag een stadsomroeper met een trommel, trommelstokken en een sliert kinderen door de straten loopt om besluiten van de gemeenteraad aan de inwoners te melden. Wat voor mensen hier wonen? Sluwe vossen en armelui, stumpers en rijkelui, zoals overal op de wereld. Herenboeren,

keuterboertjes, ambachtslieden, handelaren, beambten van de post, de spoorwegen, de bank, onderwijzers, dagloners en dan nog de arme sloebars met baantjes die net zo grillig zijn als het weer in deze streek.

‘Wat doet de oude Maršík tegenwoordig voor de kost?’

‘Van alles, hij sjachert vooral.’

‘Waarin?’

‘In wat je maar bedenken kan! In veters, zalfjes, hazenvellen, soms hoedt hij vee voor de boeren, en er wordt ook gezegd dat hij jat.’

In deze contreien huist de wind. Een eeuwige, wijd blazende wind, hoorbaar en ongedurig, ook wanneer hij zijn woede beteugelt door te gaan slapen, zichzelf wiegend in een briesje. Hij woelt door de bossen, rukt vliegers uit jongenshanden, plaagt de visvijver, hij laat de wolken geen moment met rust, hij is twistziek en kattig, pakt verlossende woorden rechtstreeks van de lippen mee en maakt ze belachelijk. Wat verwacht je dan ook als er in de wind wordt geschermd! Kinderen kunnen wel met hem overweg. Die kleine circusklantjes turen verdwaasd naar de einder, ze springen hoog op, hoog boven de grond en zwaaien met hun armen in een poging te vliegen.

‘Joehoeeeee!’

‘Waarom schreeuwen jullie zo, stelletje gekken?’

‘Ben je soms blind? We zijn aan het vliegen – joehoeeeee!’

De blauwe, verleidelijke, valse wind!

De mensen in deze uithoek van ons land kunnen buiten hun eigen streek op weinig sympathie rekenen. Men vindt ze stuurs en hun taalgebruik lelijk, omdat ze met hun vulgaire

uitdrukkingen en platte tongval op de fijngevoelige zenuwen werken. Ik weet niet in hoeverre dat waar is. Maar in ons tijdperk van Babylonische spraakverwarring, waarin de ene streek de andere streek van hetzelfde land en de ene mens de andere mens van dezelfde afkomst steeds minder begrijpt, maak ik me meer zorgen om wederzijds begrip dan om taal. Daarom geloof ik ook dat meer dan door het verbasterde taalgebruik van de plaatselijke bevolking, en meer dan door de lomphheid van de bergbewoners, de reputatie van de inwoners van Zbečnov is geschaad door onwillige oren en menig scheve mond.

Welaan, ik kan niet beweren dat ik in het verleden van Zbečnov ongewone en buitengewone voorvallen heb ontdekt. Geen sprake van! De afgelopen veertig jaar vonden er in het hele district slechts vijf protesten tegen joden plaats, verder waren er de gebruikelijke caféopstootjes na de verkiezing van de burgemeester, één gepleegde moord uit jaloezie, één moordpoging uit wraak, vier zelfmoorden, een enkele inbraak, veel kruimeldiefstallen en op het einde van de oorlog drie hongeroproeren tegen de herenboeren. Het enige wat mijn aandacht trok, was de curieuze wijze waarop de oude dominee aan zijn einde kwam, door toedoen van zijn eigen schapen, en dat nog wel tijdens de preek in de kerk. De hele zaak werd aan het rollen gebracht door de koppige kleermaker aan het plein. Die had namelijk meer eigenwijze praatjes dan schulden (en daar waren er meer dan genoeg van). Toen hij over zijn rekeningen, aanmaningen en invorderingen zat gebogen, balde hij zijn vuisten en gromde: 'Het kan niet anders dan dat de dominee het woord Gods verkeerd uitlegt!'

Hoe kan het ook anders wanneer hij, als een godvrezende kleermaker, uit zijn mond nooit het antwoord op de vraag aller vragen had gekregen: hoe kom ik van mijn schulden af? Er is maar één waarheid Gods, maar van menselijke onbenullige waarheden zijn er vele. De kleermaker ontdekte al snel nog meer tekortkomingen bij de oude dominee en vond voor die mening een behoorlijk aantal medestanders. Kortom, op een zondag kwam een deel van de gelovigen in opstand. Tijdens de preek begonnen de misnoegden herrie te schoppen, ze stapten uit de banken en duwden de verbouwereerde oude man een vel papier onder de neus waarop stond: U BENT TE OUD! WE HEBBEN GENOEG VAN U! Toen het tot de dominee doordrong, stak hij zijn armen in de lucht alsof hij iemand een klap wilde geven, rochelde en zakte op de vloer in elkaar. Hij was direct dood, omgebracht door de onbenullige waarheid van de kleermaker met zijn schulden.

Het gaf een hoop trammelant, spijt en late boetedoening en het zette ook een hoop kwaad bloed. De affaire kwam in de krant, Jan en alleman hoorde ervan en zo nam de wereld voor het eerst kennis van Zbečnov.

Maar met de beste wil van de wereld kan ik me geen enkele andere opzienbarende gebeurtenis voor de geest halen die erop zou wijzen dat God de allerzondigste uithoek van het land had uitgekozen om die te straffen met rampspoed in de gedaante van een onzichtbare brandstichter. Nee, in het verleden van Zbečnov is moeilijk een aanwijzing te vinden die naar een mysterieuze brandstichter zou leiden. Je moet je blik eerder richten op de grote gebeurtenissen van onze tijd en je voorlopig tevredenstellen met het vermoeden dat het hele

bizarre geval een van de groteske afspiegelingen daarvan is. De brandstichter kwam ten tonele op het moment dat de vertrouwde armoede, die al net zo veel namen heeft als er hongerige muilen zijn, weer bij ons terugkeerde. De grote, waardige wereld verschilt geen haar van het belachelijk petieterige Zbečnov in de wijze waarop ze de armoede en het kwaad in hun ware gedaante tracht te onthullen, in de oorzaken en gevolgen ervan.

De gebeurtenissen waarvan ik kond ga doen, kennen een centrale plaats van handeling. Dat is het café van Josef Simon. Café De Zilveren Duif. Het staat op het steil aflopende Kleine Plein tegenover de school, te midden van een lange rij jonge, keurige linden. Een oud, langgerekt gebouw van een verdieping, met gebladderde muren, kleine ramen, een smalle deur, een kruisgewelf, een wenteltrap, een diepe kelder en hardnekkig verval waar je maar kijkt. Enkel de gouden letters boven de ingang zijn niet oud. Op de begane grond heb je de gelagkamer, de tap en de keuken, op de eerste verdieping dan zeven kamers, waarvan er drie door het gezin van Josef Simon worden bewoond, de rest staat klaar voor gasten van buiten. Vanuit de vensters van de gelagkamer heb je zicht op het plein en boven de daken van de lage huisjes, de glooiende weide en het smalle dal, op de Pruisische heuvels met de witte strepen van slingerende wegen.

Daar ergens in de voortdrijvende grauwe nevels eindigt ons land. Daar komen huilende winden, regen en sneeuwjachten vandaan. Een stel verspreide bultige boerenhuisjes, streepjes donkere rook en bossen, bossen. 's Avonds schieten

er vanuit het peilloze donker lichtjes op. Zo klein, zo onwerkelijk dat de zinsbegoocheling van de verre schimmen je bijna duizelig maakt. Alle dronken norse figuren, alle sombere zielen die 's avonds naar De Zilveren Duif komen, richten hun blik daarop. De lichtjes doven en verschijnen opnieuw. Hier is thuis, daarachter de wereld.

‘Later als je groot bent, ga je erheen, zie je ...? Daar, de wereld in!’

Als de mensen overdag naar de grens kijken, naar de groene schemering en de mistige einder, houden ze een hand boven hun ogen en schudden ongelovig hun hoofd. Vanaf de grens zal nooit iets goeds komen! Heksen op bezemstelen om stoute kinderen angst in te boezemen, soldaten op manoeuvre tot woede van de boeren, onheilstijdingen over een ophanden zijnde oorlog, een als nimmer tevoren. Wie let er niet op grenzen? Misschien alleen de vogels, de wolken en de wind.

Ook Josef Simon was er bang voor. Hoewel hij de praatjes en voorspellingen niet geloofde. Hoewel hij het een doodzonde vond mocht hij opeens verstand van politiek willen hebben en de potsierlijke gebaren boven een gespreide krant van zijn gasten zou willen nadoen, die vurig met hun vuist op tafel sloegen. Tijdens zijn leven had hij niet veel kennis, maar wel een hoop ervaring opgedaan – en hij wist dus dat er vanwege lijnen, hekken, grenspalen die een grotere of kleinere strook land afbakenen, meer klappen vielen dan om ver-smade liefdes, en meer bloederige vechtpartijen werden ont-ketend dan wanneer eer en vrijheid in het geding waren.

O ja, hij had veel te veel meegemaakt! Hij was in dit huis geboren, waar de echo van de levende geschiedenis van de

gehele streek bij voortdoring binnenviel. Hier stortten mensen hun hart uit, ze foeterden, kibbelden, roddelden, ruzieden, verklaarden de oorlog, zetten de keizer af, vierden de vrede, hier trad armoede binnen, haat, tegenspoed en opnieuw het feest van de liefde. Hij had de deemoedige wijsheid van een gastheer. En altijd een glimlach om de mond. Zet de zon maar stil, doof de sterren maar als je de gang van de wereld begrijpt en als je de waarheid bij haar lurven hebt!

‘Aan welke kant sta je, Simon?’

‘Dat kan ik zo een-twee-drie niet zeggen. Geef me even de tijd, zo’n vijf, tien jaar!’

‘Allemachtig, wat moet je met zo’n vent? Wat een ijzeren hein, nog te dom om te weten waarom hij op de wereld is!’

‘En weet jij dat soms wel van jezelf?’

‘Ach, schei uit, je probeert je eruit te kletsen! Je weet nergens raad mee, maar het kan ook best dat je gewoon een huichelaar bent. Tot burgemeester zullen we je niet kiezen!’

Bepaalde eigenschappen van hem zorgden voor opgetrokken wenkbrauwen. Elke donderdagavond kwamen er vanuit de wijde omtrek bedelaars bij hem langs. Ze kregen soep, aardappelen, rijst, soms zelfs vlees. Ze zaten op de drempel, op de trap, in de tapruimte, je struikelde bijna over ze. ‘Daar maak je mooie sier mee!’ klaagden de gasten.

Maar o wee, als een bedelaar op een andere dag of een ander uur bij De Zilveren Duif aanklopte! Nog voor hij zijn mond kon opendoen, werd hij er door Simon uitgegooid. En op wat voor manier! Met razende woede, dreigementen en verwensingen waar je kippenvel van kreeg. Getuigen van dergelijke stormen versteenden van verbazing, want Simon was

gewoonlijk onverstoorbaar en kalm, zelfs als hij met zijn vuisten de orde in zijn café handhaafde. Het kwam zelden voor, maar als hij genoodzaakt was een stoel te pakken en ermee uit te halen, bond zelfs de meest drieste onruststoker direct in. Wellicht zonder het zelf goed te beseffen was hij ongelooflijk sterk, wat niemand zou zoeken achter zo'n middelgrote, ietwat krom lopende kerel. Vechtersbazen kenden Simon wel: bij eentje had hij zijn voet en tenen als luciferhoutjes gebroken toen hij erop had gestampt, de pechvogel moest rechtstreeks naar het ziekenhuis; bij een ander had hij zijn arm gebroken toen hij hem beetje ruw het café had uitgebouwd, en bij een derde, goedgebouwde knappe vent met rode konen en een donkere, woeste blik had hij drie tanden uit zijn mond geslagen, toen hij met een enigszins onnadenkend gebaar het benevelde temperament van deze jonge man wilde sussen.

Zelf sprak hij er nooit over en wie hem niet lang en goed kende, zou hem gemakkelijk voor een lafaard kunnen houden.

Muziek met dans was in zijn café uit den boze, hij had een hekel aan drukte en was niet geïnteresseerd in buitensporige winst. Hij bediende de gasten in zijn eentje, hij had nooit een hulp in dienst genomen en slechts bij hoge uitzondering nam zijn vrouw in het café voor hem waar.

Hij was inderdaad niet bedeed met wat men een wereldbeschouwing noemt. De tegenstrijdigheden van alle overwegingen die sinds zijn kinderjaren op deze beurs van gedachten, overtuigingen en ideeën rond zijn oren zoemden, mocht hij niet – en daarvoor miste hij ook de vaardigheid – overbruggen. Hij was de ideale cafébaas: hij geloofde niemand en knikte instemmend met iedereen mee. Hij hield zich slechts

bij een enkel recht, het recht op gastvrijheid; dat zat in zijn bloed. En daarvoor was hij in staat desnoods heel Zbečnov te trotseren.

Vele jaren geleden werden op een keer al zijn ramen ingegoooid, omdat hij in De Zilveren Duif een jood verborgen hield over wie in de streek gezegd werd dat hij een maagd had vermoord en met haar christelijke bloed vervloekte matses had gemaakt. Zoals ik al zei, Simon hechtte geen waarde aan roddel en achterklap, hij had weliswaar ook geen reden om de jood te geloven, maar de man, die doodsangsten uitstond, was een vaste gast uit een naburige plaats geweest. En dat gaf de doorslag. Hij ging wijdbeens voor zijn deur staan, stroopte zijn mouwen op en siste: 'Hij is mijn gast! Als je er trek in hebt, kom hem dan maar halen!'

In zo'n situatie verloor men zijn trek, men nam genoeg met ingegooide ramen en meed De Zilveren Duif een maand lang. Simon raapte de drie zwaarste stenen van de vloer, borg ze op in een koffer en ging er nog jaren later stiekem naar kijken.

Hij trouwde laat, op zijn drieënveertigste. Kort na de dood van zijn vader, die het café bijna naar de verdoemenis had geholpen, omdat hij te veel op de pof schonk. Hij trouwde met de oudste van drie dochters van een vermogende boer uit een naburig dorp en stelde zich tevreden met een bruidsschat van zesduizend gulden. Het huwelijk was gearrangeerd door zijn familie. Zijn vrouw kwam rechtstreeks uit het klooster bij hem. Ze had daar vier jaar doorgebracht en er van alles geleerd, inclusief vreemde talen, waar Simon een gereserveerd respect voor had. Ze was dik tweeëntwintig jaar jonger, teer,

bleek en ze moest vaak huilen. Haar tranen ontroerden hem, maar hij probeerde niet de oorzaak ervan te achterhalen. Hij vreesde dat hij toch niet in staat zou zijn er iets aan te doen. Hij was aardig voor haar, attent, gaf haar geld zo veel hij kon en stuurde haar zelf naar de naaister.

Ongeveer na één jaar huwelijk vond hij toevallig haar dagboek. Met belangstelling bladerde hij erdoorheen, zich erover verbazend met wat voor onbenulligheden vrouwen zich onledig konden houden. Plots stakte hij en las een zin een tweede maal, waarop hij met stijgende opwinding de ene na de andere bladzijde bekeek.

Hij kwam te weten dat zijn vrouw ongelukkig was en zichzelf een ruwe, lompe goedgezakte, met wie ze onder druk van haar ouders was getrouwd. En er stond ook in dat ze in de bergen daar aan de overkant, over de grens, haar eerste en laatste liefde had achtergelaten, een of andere blonde onderwijzer met blauwe ogen die het klaarspeelde om zelfs liefdesbrieven het klooster binnen te smokkelen en die zich na haar huwelijk voorgoed van haar had afgekeerd.

Enkele weken liep hij in gedachten verzonken door het huis en ontweek ieders blik. Machteloze spijt, die hij allang was ontwend, benauwde hem. Met geen woord repte hij ergens van tegen haar. Hij wachtte af. Drie maanden later pakte hij opnieuw haar dagboek om te lezen wat erbij was gekomen. Het was nu minder interessant dan de vorige keer. De aantekeningen betroffen meer het heden dan het verleden, de wanhopige geestdrift was geleidelijk aan het verdwijnen om vervangen te worden door grijze nuchterheid. Nog een halfjaar later was het dagboek voorgoed geëindigd. Zoals de

meeste dagboeken: met de gebruikelijke dagelijkse beslommeringen. De pijn was over, het verleden afgestorven, de tijd had alle barsten geheeld. Simon haalde opgelucht adem. Toen hij een paar jaar later dacht dat zijn vrouw haar notities was vergeten, diepte hij het dagboek op uit haar kist en stopte het in de koffer bij de drie gedenkwaardige stenen.

Hij bedroog haar nooit, zelden kregen ze woorden, hij hield van haar zoals hij zou houden van welke vrouw dan ook met wie het enigszins uit te houden viel. Ze raakte aan hem gewend, misschien later zelfs enigszins aan hem gehecht. Onder hun dak kwam het stadje bijeen. Simon hoorde er wat er zoal speelde en glimlachte. Hij stond erboven, of het hem nu raakte of niet. Hij had een jonge vrouw, hij had haar gewonnen, had om haar gestreden, want hij had zijn winnende kaart op haar gezet, de kaart van de tijd. En hij had twee kinderen. Eliška en Kamil. Eliška zou later een mooie bruidsschat krijgen (maar hij zou haar niet, zoals haar moeder, tot een huwelijk dwingen) en Kamil ging studeren (hij dacht aan de plaatselijke arts en advocaat). Hij had zijn bedelaarsdonderdag, was meelevend en begripvol, niemand wist iets lelijks over hem. Hij had zich zelfs met de gedachte verzoend dat De Zilveren Duif op een dag in vreemde handen zou overgaan, hij nam het niemand kwalijk, hij was niet ongelukkig, maar ook niet gelukkig. Trouwens, wat wil je meer van het leven als je geen geloof hebt in mensen en ze ook niet vertrouwt?

De gebeurtenissen rond de brandstichter van Zbečnov begonnen toen Eliška zeventien en Kamil vijftien jaar was. Hoe